

1. INLEIDING: WAT WE WETEN OVER LOKALE PARTIJEN¹

JULIEN VAN OSTAAIJEN, GERRIT VOERMAN, MARCEL BOOGERS, SIMON OTJES, INGRID VAN BIEZEN EN GEERTEN WALING

1.1 INLEIDING: “DE ONSTUITBARE OPMARS VAN DE LOKALO’S”

In maart 2018 stemde bijna dertig procent van de Nederlandse kiezers op een lokale partij. Net zoals bij eerdere verkiezingsjaren – toen lokale partijen op veel plekken grote successen boekten – publiceerden kranten daarop artikelen als ‘De onstuitbare opmars van de lokalo’s’ (de Volkskrant, 24 maart), ‘De ultieme erkenning van de lokalen’ (Trouw, 24 maart) en ‘De lokalo’s zijn niet meer weg te denken’ (NRC Handelsblad, 22 maart). Net zoals bij eerdere gemeenteraadsverkiezingen, waren er ook bedenkingen, zoals over de ‘bedenklijke figuren’ die nu mogelijk aan de macht zouden kunnen komen (NRC Next, 23 maart). Zo werd snel na de verkiezingsuitslag wederom duidelijk dat het fenomeen ‘lokale partij’ nog steeds tot discussie leidt. De een ziet lokale partijen als ultieme vorm van politieke burgerparticipatie, in staat ‘nieuwe’ mensen bij de politiek te betrekken of op zijn minst daarvoor te interesseren. De ander verguist hen als partijen zonder ideeën die vooral stemmen weten te halen door zich tegen andere partijen af te zetten. Het feit dat er in gemeenteraden ruim 800 niet aan landelijke (of regionale) partijen verbonden lokale partijen actief zijn, draagt ongetwijfeld aan de diversiteit aan meningen bij. Dat aantal maakt het enigszins begrijpelijk ze met een koepelterm als ‘lokale partijen’ aan te duiden, maar om diezelfde reden is dat ook misleidend. Het is namelijk de vraag in hoeverre al deze partijen op elkaar lijken en vervolgens of partijen die niet tot deze groep behoren, de ‘niet-lokale partijen’, daar wezenlijk van verschillen. Er is de afgelopen decennia behoorlijk wat onderzoek gedaan naar lokale partijen. Tegelijkertijd weten we heel veel nog niet. Vandaar dat we met deze bundel de kennis willen aanvullen en actualiseren. Deze bundel bevat het resultaat van onderzoeken naar lokale partijen, uitgevoerd door de

universiteiten in Tilburg, Twente, Groningen en Leiden. De onderzoeken zijn mogelijk gemaakt door een subsidie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. We danken in het bijzonder Hella van de Velde voor haar begeleiding bij deze onderzoeken.

In dit eerste hoofdstuk presenteren we de onderwerpen die in deze bundel behandeld worden en kort samengevat de kennis die dat oplevert. Vervolgens gaan we in op enkele basisgegevens over lokale partijen. Hoewel het eenvoudig lijkt een definitie van lokale partijen te geven en vervolgens te bepalen hoeveel lokale partijen er zijn en hoeveel stemmen zij hebben gehaald, zal blijken dat dit toch moeilijker is dan gedacht. We sluiten dit hoofdstuk af met een bundeling van enkele uit de verschillende bijdragen afkomstige aanbevelingen.

1.2 HOE DEZE BUNDEL BIJDRAAGT AAN DE KENNIS VAN LOKALE PARTIJEN

In een eerder onderzoek is de opbrengst van onderzoek naar lokale partijen van de afgelopen twee decennia geïnventariseerd (Van Ostaaijen, 2019). Daaruit bleek dat er behoorlijk wat kennis over lokale partijen voorhanden is, met name kwantitatieve gegevens met betrekking tot de organisatie, inkomsten, leden, bestuursdeelname, selectie en (sociaal-demografische) kenmerken van raadsleden en wethouders. Die gegevens zijn echter wel vaak gefragmenteerd en soms verouderd. Waar we in het geheel minder over weten, is onder andere de geschiedenis van lokale partijen, zowel van lokale partijen gezamenlijk als ontwikkeling op microniveau, bijvoorbeeld van specifieke partijen of zaken als levensduur, naamsveranderingen en afsplitsingen en/of andere (inhoudelijke) koerswijzigingen. Daarnaast weten we weinig over hoe lokale partijen contact onderhouden met andere

bestuursniveaus, over gedrag en stijl van raadsleden en wethouders en van fractiediscipline.

In deze bundel proberen we dergelijke kennislacunes zoveel mogelijk op te vangen.

We beginnen in het eerstvolgende hoofdstuk van Ingrid van Biezen en Geerten Waling met de **geschiedenis van lokale partijen**. We leren dat vanaf de Eerste Wereldoorlog een gestaag toenemend aantal specifiek lokaal georiënteerde partijen ontstaan: lokale kiesverenigingen met scepsis jegens landelijke partijstromingen. Na de Tweede Wereldoorlog zijn de lokale partijen aanvankelijk sterk vertegenwoordigd, maar eind jaren vijftig neemt dit aandeel af, waarna een korte opleving volgt in de jaren zestig, mogelijk gerelateerd aan de tumultueuze ontwikkelingen in het landelijke partijlandschap en het ontstaan van diverse nieuwe partijen. De professionalisering van de landelijke partijen die zorgde voor een zekere mate van 'verstatelijking' waardoor deze partijen steeds minder zichtbaar waren in de samenleving, biedt vervolgens wellicht een verklaring voor de stijging van de populariteit van lokale partijen in de laatste decennia.

In hoofdstuk drie actualiseren Gerrit Voerman en Marcel Boogers hun onderzoek naar **lokale partijorganisaties** uit 2007. Daarbij betrekken ze bovendien hun recentere onderzoeken naar hoe (lokale) partijen raadskandidaten rekruteren. Zo leren we onder meer dat lokale partijen gemiddeld 44 leden hebben en Facebook, Twitter, Instagram en Whatsapp-groepen inmiddels stevig hun intrede hebben gedaan voor de communicatie met de achterban. Contributie en afdrachten van raadsleden en wethouders vormen (nog steeds) belangrijke inkomstenbronnen. Daarnaast willen de auteurs het beeld bijstellen dat lokale partijen gebrekkige partijorganisaties kennen en weinig stabiel zijn. Zestig procent van de ondervraagde partijen is al langer dan tien jaar in de gemeente actief en een meerderheid van de partijen kent een vitale partijorganisatie als wordt gekeken naar de ontwikkeling van het ledental, de mate waarin ze slagen bestuursleden te werven en het oordeel van bestuurders over hun eigen partijorganisatie.

In hoofdstuk vier gaat Simon Otjes in op **de inhoud van de partijprogramma's** van lokale partijen. Afgaand op de woorden die ze in hun programma's gebruiken, concludeert hij dat lokale partijen onderling verschillen, maar ook dat de gemiddelde lokale partij een lokalistische rechtse protestpartij is. Lokale partijen gebruiken meer anti-elitaire retoriek dan de programma's van de meeste landelijke partijen, uitgezonderd de SP en

50PLUS die op gelijk niveau staan en de PVV die de lokale partijen daarin overtreft. Meer dan landelijke partijen richten lokale partijen zich op specifieke problemen in hun gemeente; in de partijprogramma's van lokale partijen staan meer woorden die verwijzen naar straten of plaatsen in die gemeente.

In hoofdstuk vijf gaan Joost Kempers en Simon Otjes in op het **gedrag van fracties van lokale partijen**. Lokale partijen zijn minder actief dan fracties van landelijke partijen: respectievelijk een kwart moties minder en dertig procent amendementen minder dan de andere partijen. Nadere analyse wijst echter uit dat dit komt doordat lokale partijen gemiddeld jonger zijn. Het is de leeftijd en niet het onderscheid lokale partijen – andere partijen dat de kern blijkt te zijn van de verschillen in het aantal ingediende moties en amendementen. Fracties die langer bestaan, zijn actiever in gemeenteraden: voor ieder jaar dat een fractie bestaat, dient een fractie een procent meer moties/amendementen in.

In hoofdstuk zes gaan Marcel Boogers en Franziska Eckardt in op hoe wethouders van lokale politieke partijen **vertegenwoordigd zijn op regionale, provinciale, landelijke en Europese bestuursniveaus**. Daaruit blijkt dat wethouders van lokale partijen op al deze niveaus ondervertegenwoordigd zijn. Verder hebben ze – anders dan vertegenwoordigers van landelijke partijen – geen partijgenoten op het provinciehuis, in Den Haag of Brussel. Ze zien daarvan de nadelen, maar er zijn ook voordelen. Doordat wethouders van lokale partijen niet 'partijdig' zijn krijgen ze vaker en gemakkelijker een strategische positie in de regio. En omdat ze zich niets hoeven aan te trekken van partijpolitieke loyaliteiten hebben ze meer mogelijkheden om zich kritisch op te stellen tegenover bestuurders van de regio, de provincie of het Rijk en kunnen ze het lokale belang krachtiger aan de orde stellen.

In hoofdstuk zeven gaan Julien van Ostaaijen, Milou Peeters en Sander Jennissen in op **succesfactoren van (nieuwe) lokale partijen**. In 2014 zijn 46 nieuwkomers met minstens tien procent van de stemmen in de gemeenteraad gekomen. Een belangrijk gemeenschappelijk kenmerk is dat zij onvrede over de lokale politiek op een aansprekende manier verwoorden en kiezers perspectief bieden ('hoe moet het dan wel'). Ze doen dat met mensen op de lijst die in de kernen bekend zijn en zich actief inzetten. Bij de partijen die hun resultaat uit 2014 in 2018 overtreffen, zijn de volgende factoren in wisselende samenstelling aanwezig: eenheid

in de partij of althans geen voor de samenleving zichtbaar 'gedoe', zichtbaar en aantrekkelijk voor inwoners, duidelijk iets bereikt hebben en dat ook in de samenleving kunnen overbrengen. Opvallend is verder dat de oprichters van deze partijen vrijwel allemaal actief waren in een landelijke partij en dat ze vooral in gemeenten doorbreken met maximaal 40.000 inwoners.

1.3 LOKALE PARTIJEN: DEFINITIES, AANTALLEN EN ELECTORALE RESULTATEN

In deze bundel proberen alle auteurs het fenomeen lokale partijen met dezelfde uitgangspunten te benaderen. Dat klinkt eenvoudiger dan het lijkt. Zo blijkt dat enkele ogenschijnlijk simpele vragen – Hoeveel lokale partijen zijn er? En hoeveel stemmen halen lokale partijen door de jaren heen? – uiteindelijk lastig te beantwoorden zijn. Dat heeft voor een groot deel te maken met verschillende definities die er van lokale partijen in omloop zijn en waren. Het is daarom goed aan het begin van deze bundel bij enkele van deze basisgegevens stil te staan.

WAT IS EEN LOKALE PARTIJ?

Er zijn meerdere definities van lokale partijen in omloop. Bestuurskundige Schaap spreekt van *"partijen die slechts in één gemeente aan de verkiezingen deelnemen"* (Schaap 2015, p. 40). Volgens de Vereniging voor Plaatselijke Politieke Groeperingen (VPPG) is een lokale politieke groepering een *"partij of groepering, die slechts in één gemeente aan de gemeenteraadsverkiezingen meedoet en geen enkele binding heeft met een landelijke partij"* (website VPPG, 18 februari 2019). Onderzoekers van Necker van Naem definiëren een lokale partij als een partij die *"onder een conform de Kieswet geregistreerde aanduiding boven de kandidatenlijst heeft deelgenomen aan de laatstgehouden verkiezingen van één der Provinciale Staten, gemeenteraden of algemene besturen van een waterschap en daarin met een zetel is vertegenwoordigd"* (Necker van Naem, 2013, p. 8). De Kiesraad houdt het op *"een groep mensen die probeert zetels te winnen tijdens de gemeenteraadsverkiezingen en zich daarbij niet (organisatorisch of door middel van naamgeving) heeft verbonden met een groep (of meerdere groepen) die dat (ook) in andere*

gemeenten of bij de provinciale of landelijke verkiezingen probeert (proberen) te doen" (Kiesraad, 2018).

Onder 'niet-lokale partijen' (soms wordt enkel van 'landelijke partijen' gesproken) worden doorgaans de lokale afdelingen van de landelijke, in de Tweede Kamer vertegenwoordigde, partijen bedoeld. Denk bijvoorbeeld aan de VVD in Roosendaal of het CDA in Enschede. Deze tweedeling is echter vrij grof. Er zijn immers ook partijen die niet landelijk georganiseerd zijn of verbonden zijn aan een in het parlement vertegenwoordigde partij, maar wel in meer dan één gemeente meedoen. Het bekendste voorbeeld hiervan is waarschijnlijk de *Fryske Nasjonale Partij* (Friese Nationale Partij, FNP). Opvallend is dat in veel van de onderzoeken naar lokale partijen een duidelijke definitie van 'lokale partij' ontbreekt. Het is daardoor onduidelijk welke partijen zijn onderzocht. In deze bundel hebben we een voorkeur voor een enge definitie van een lokale partij. Dat wil zeggen partijen die in één gemeente meedoen aan gemeenteraadsverkiezingen of voornemens zijn dat te doen. Ook blanco kandidatenlijsten op lokaal niveau vallen hieronder. We scharen bovenlokale partijen en/of combinatiepartijen/-lijsten daarom niet onder de noemer 'lokale partij', maar beschouwen deze als een aparte categorie. In tabel 1 werken we deze termen uit.

Tabel 1. Onderscheid politieke partijen op lokaal niveau

Naam	Definitie
Lokale partij (lokale lijst / lokale politieke groepering)	Een of meerdere personen die mee (willen) doen aan de gemeenteraadsverkiezing(en) van één gemeente zonder een organisatorische verbinding met een politieke partij die dat ook in een of meerdere andere gemeenten doet of meedoet aan de verkiezing van Provinciale Staten, waterschap, Tweede Kamer of Europees Parlement.
Lokale afdeling (van een landelijke partij)	Een of meerdere personen die mee (willen) doen aan de gemeenteraadsverkiezing(en) van één gemeente, met een organisatorische verbinding met een partij die meedoet aan de verkiezing van de Eerste of Tweede Kamer of daarin met minstens één zetel is vertegenwoordigd.
Bovenlokale partij/lijst	Een of meerdere personen die mee (willen) doen aan de gemeenteraadsverkiezing(en) van één gemeente, met een organisatorische verbinding met een partij die dat ook in een of meerdere andere gemeente(n), provincie(s) of waterschap(pen) of voor het Europees Parlement (maar dus niet voor de Eerste of Tweede Kamer) doet. ²
Combinatiepartij/ combinatielijst	Een combinatie van lokale partijen en/of lokale afdelingen en/of bovenlokale partijen die met een gezamenlijke kandidatenlijst mee (willen) doen aan de gemeenteraadsverkiezing(en) van één gemeente.

Gebaseerd op Necker van Naem, 2013; Kiesraad, 2018.

In de praktijk blijkt het echter vaak lastig om de verschillende typen partijen en goed van elkaar te scheiden. Zo laat Heyerick (2016) in haar proefschrift zien dat er verschillende gradaties zijn waarop een partij op lokaal niveau verbonden kan zijn met een partij die (ook) op een ander niveau actief is. Het selecteren van lokale partijen wordt dan ook op meerdere manieren gedaan. Een manier is op basis van naamgeving. Een lokale partij is dan een partij met een naam die in één gemeente voor de gemeenteraadsverkiezing is ingeschreven en die niet voorkomt in andere gemeenten of voor verkiezingen op andere niveaus. Een partij met een naam die niet voor landelijke verkiezingen is ingeschreven, maar wel in een andere gemeente, waterschap, provincie of Europa, is dan een bovenlokale partij. Deze methode kent echter beperkingen. Zo zijn er lokale afdelingen die onder een andere naam aan de gemeenteraadsverkiezing meedoen. Voor de PvdA gold dat in 2018 voor veertig gemeenten (Kiesraad, 2018). En combinatielijsten staan vaak niet onder hun combinatienaam in het register van aanduidingen. Daarnaast kan het zijn dat partijen al wel bestaan, maar nog niet zijn ingeschreven. Een andere manier om lokale partijen te selecteren is daarom op basis van hun feitelijke relaties met andere partijen. Deze methode ondervangt een aantal van de belemmeringen bij selectie via naamgeving. De methode is echter wel intensiever en kent weer eigen beperkingen. Enerzijds zijn formele verbindingen soms moeilijk zichtbaar, laat staan gedocumenteerd. Anderzijds kunnen leden van lokale partijen actief zijn in landelijke partijen, wat soms lastig van organisatorische verbinding te onderscheiden kan zijn. Onderzoekers dienen zich hiervan bewust te zijn, maar ook in hun onderzoek duidelijk(er) te maken welke definitie en methodiek zij gebruiken als ze conclusies trekken over lokale partijen.

HOEVEEL LOKALE PARTIJEN ZIJN ER?

Onder meer door de verschillende definities is het lastig het aantal lokale partijen precies vast te stellen. Bovendien worden lokale politieke partijen opgericht en opgeheven en kunnen ze tussendoor te maken krijgen met afsplitsingen en naamsveranderingen.³ Het precieze aantal is daarom zowel afhankelijk van de gehanteerde definitie als het meetmoment. De Kiesraad telt 833 lokale partijen die in maart 2018 deelnemen aan de gemeente-

raadsverkiezing. De Universiteit Twente telt er 965. Onderzoeksbureau I&O Research telt later dat jaar 814 lokale partijen in gemeenteraden. Necker van Naem (2013) verricht rondom de verkiezingen van 2010 een uitgebreide telling en komt tot 709 lokale partijen/lijsten; van 100 daarvan zijn voor het eerst kandidaten in de gemeenteraad gekozen. Dat aantal verschilt weer van het aantal lokale partijen dat Euser na de verkiezingen telt. Ook aan dit verschil ligt vermoedelijk een definitiekwestie ten grondslag.⁴

HOE DOEN LOKALE PARTIJEN HET BIJ DE VERKIEZINGEN?

Ook bij het achterhalen van de electorale resultaten van lokale partijen wordt een aantal eerder besproken problemen met betrekking tot de definitie zichtbaar. Tot en met 1998 komen de data en definities van het Centraal Bureau voor de Statistiek. In 2010 is de Kiesraad begonnen met het verzamelen en publiceren van de verkiezingsstatistieken. De definities van lokale partijen in 2002 en 2006 zijn niet bekend, zo liet de Kiesraad ons weten. Dat maakt de resultaten van de verschillende verkiezingen niet (noodzakelijk) goed vergelijkbaar en voor 2002 en 2006 ook niet goed herleidbaar. In tabel 3 proberen we desalniettemin tot een zo goed mogelijke benadering te komen en maken we tegelijkertijd duidelijk wat de definitieverschillen zijn.⁵

Tabel 3. Electorale resultaten lokale partijen

Partijen	1974	1978	1982	1986	1990	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018
Lokale partij(en)										22,10	23,66	27,77	28,65
Lokale onafhankelijke groepering(en)						12,9	16,5	18,3	25,02				
Onafhankelijke (plaatselijke) groepering(en)			12,2	11,7	12,9								
Onafhankelijken	8,4	5,6											
Rooms-katholieke lijst(en)	12,1	8,3	0,5	0,2									
Protestant-christelijke lijst(en)	0,4	0,3	0,2	0,2									
Totaal	20,9	14,2	12,9	12,1	12,9	12,9	16,5	18,3	25,02	22,10 ⁶	23,66	27,77	28,65
Overig	3,8	0,5	2,1	6,5	5,0	4,6	4,9	6,1	4,34				

Bronnen: Kiesraad: www.verkiezingsuitslagen.nl, op verschillende momenten in 2019 geraadpleegd en CBS documentatie.

Tabel 2. Aantallen lokale partijen

Jaar	Deelnemen aan verkiezingen	In de raad na verkiezingen	Nieuw in de raad na verkiezingen	Grootste partij in gemeente
2006	Niet bekend	627 (Euser)	304 (Euser)	90 (DNPP)
2010	870 (NOS)	817 (Euser) 709 (N&N)	195 (Euser) 100 (N&N)	227 (Euser)
2014	935 (Kiesraad) 1024 (NOS)	834 (Euser)	324 (Euser)	191 (Euser)
2018	833 (Kiesraad) 965 (UT)	814 (I&O)	Niet bekend	Niet bekend

Bronnen: I&O Research, 2018, p. 21; NOS, 2014; Euser, 2015; Necker van Naem (N&N), 2013; DNPP, 2006; Kiesraad, 2018; Universiteit Twente (UT), 2018.

Door definitieverschillen zijn de cijfers onderling waarschijnlijk niet (goed) vergelijkbaar.

Hieronder volgen de in de tabel gehanteerde definities:

Onafhankelijken: De term 'onafhankelijken' wordt in 1974 en 1978 gebruikt "indien uitsluitend de naam van de lijstaanvoerder (lijsttrekker) is vermeld en een specificatie naar kerkelijke of politieke gezindte niet mogelijk bleek, of indien de lijst wordt aangeduid als een plaatselijke kiesvereniging, gemeentebelang respectievelijk algemeen belang (zonder aanduiding van kerkelijke gezindte of onder uitdrukkelijke vermelding van bijv. neutrale middenstanders, boeren, vrijzinnigen enz.)."

Onafhankelijke (plaatselijke) groepering: Voor 1982, 1986 en 1990 wordt de term 'onafhankelijke (plaatselijke) groepering' gebruikt. De definitie hiervan in 1982 en 1986 is vrijwel gelijk aan de definitie van 'onafhankelijken'. Enkel de laatste tekstfrase, het deel tussen haakjes is in 1982 en 1986 veranderd in: "zonder aanduiding van kerkelijke gezindte of onder uitdrukkelijke vermelding onafhankelijk". In 1990 is de volledige definitie gewijzigd in: "een lijst die uitsluitend de naam van de lijsttrekker vermeldt en/of waarbij een specificatie naar kerkelijke of politieke gezindte niet mogelijk is; een groepering die te kennen heeft gegeven onafhankelijk te zijn".

Lokale onafhankelijke groepering: In 1994 en 1998 wordt hieronder verstaan: "een lokale groepering respectievelijk combinatie van landelijke en/of plaatselijke groeperingen die niet tot één van de bovengenoemde categorieën kan worden gerekend". Met bovenstaande categorieën wordt bedoeld: 1) een lokale confessionele groepering ("een gecombineerde lijst waarbij minimaal één van de groeperingen een algemeen bekende confessionele groepering (CDA, SGP, GPV en RPF) is; een anderszins duidelijk confessionele combinatie c.q. groepering), of 2) een lokale progressieve groepering ("een gecombineerde lijst waarbij minimaal één van de groeperingen een algemeen bekende progressieve groepering (PvdA, D66, GL en SP) is; een anderszins duidelijk progressieve combinatie c.q. groepering").

Rooms-katholieke lijst: In 1974 is de definitie: "indien een rooms-katholieke groep (middenstanders, boeren, arbeiders, buurtschappen) een lijst heeft ingediend en niet is gebleken, dat deze geldt als de officiële respectievelijk hoofdlijst van de KVP." Voor 1978 wordt "KVP" vervangen door "bekende christelijke groeperingen". In 1982 en 1986 wordt de tekst tussen haakjes uit de definitie geschrapt.

Protestants-christelijke lijst: Indien een protestants-christelijke groep

een lijst heeft ingediend en niet is gebleken dat deze geldt als de officiële respectievelijk hoofdlijst van één van de bekende protestants-christelijke groeperingen.

Overig: Onder de categorie 'overig' vallen vooral combinatiepartijen, oftewel combinaties van een of meer landelijke partijen waarvan ook lokale partijen deel kunnen uitmaken (de opsplitsing tussen landelijk/landelijk en landelijk/lokaal is niet gemaakt).⁷ De categorieën veranderen door de jaren heen. Zo komt er in 1982 expliciet de categorie 'progressief akkoord' bij. Strikt genomen vallen deze partijen niet onder onze definitie van een lokale partij, maar omdat in de recente Kiesraad-cijfers mogelijk wel lokaal/landelijk combinaties zitten, kan het zijn dat om de cijfers tot en met 2002 met die cijfers goed te kunnen vergelijken een deel van het percentage van deze categorie erbij geteld zou moeten worden, namelijk de stemmen op combinaties van een of meer landelijke partijen met een of meer lokale partijen). Vanaf 2010 worden alle lokaal/landelijke combinaties door de Kiesraad apart vermeld.

1.4 LESSEN VOOR DE PRAKTIJK

In paragraaf twee hebben we al enkele conclusies van de onderzoeken in deze bundel opgesomd. Sommige hoofdstukken sluiten ook af met aanbevelingen voor beleidsmakers en lokale partijen. Hier presenteren we allereerst die aanbevelingen die de individuele onderzoeken overstijgen. Zo constateren Voerman en Boogers dat lokale partijen tot op zekere hoogte nog steeds niet serieus genomen worden door landelijke partijen. Ze wijzen onder andere op het marginaal aantal burgemeesters van lokale partijen. Belangrijker is dat lokale partijen nog steeds geen subsidies krijgen. Wel vormen zij een belangrijk deel van de lokale democratie en ook van het lokaal bestuur. Een gelijk speelveld voor politieke partijen die op lokaal niveau actief zijn, is dan wat ons betreft eerlijk. Dat gelijke speelveld kan worden bereikt door gelijke financiering voor lokale partijen. Een tweede belangrijke aanbeveling in deze bundel betreft de nog steeds aanwezige behoefte aan training en opleiding. Met het Kennispunt Lokale Politieke Partijen is daar de afgelopen jaren verbetering in gekomen, maar ook hier geldt dat zolang de lokale partijen geen aanspraak kunnen maken op subsidie hun mogelijkheden beperkt blijven. Overigens

geven Boogers en Eckardt in hoofdstuk zes over contacten met andere bestuursniveaus nog een nuttige aanvulling voor de aangeboden trainingen van wethouders, namelijk dat die zich ook dienen te richten op het uitwisselen van kennis en ervaringen op het gebied van het besturen in regionale, provinciale, landelijke en Europese netwerken. Andere aanbevelingen die in de verschillende hoofdstukken terug te vinden zijn, zijn dat het goed zou zijn dat de politieke partijen na de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2021, bij het opstellen van de Wet op de politieke partijen (WPP), rekening houden met de organisatorische pluriformiteit van lokale partijen. Met andere woorden: dat zij niet in een organisatorische mal worden gedrukt. Zolang het electorale speelveld gelijk is en de toegang vrij, bestaat er weinig reden om de organisatiestructuur van de (lokale) partijen dwingend vast te leggen. Andere aanbevelingen richten zich ook op de lokale partijen zelf. Zo worden ze door Boogers en Eckardt gestimuleerd om hun niet-partijgebonden karakter in regionaal, nationaal en internationaal verband beter uit te venten. En in het hoofdstuk over succesfactoren worden nieuwe lokale partijen uitgedaagd na te denken over hoe ze een alternatief voor de bestaande lokale politiek kunnen bieden, hoe ze naast het verwoorden van maatschappelijke onvrede zich ook tijdig in enige mate kunnen aanpassen aan de lokale politiek om mee te besturen en hoe ze als pragmatische om de oprichter draaiende organisatie ook kunnen investeren in een professionele partijorganisatie. We hopen en menen dat we in deze bundel een stevige bijdrage aan de kennis over lokale partijen kunnen leveren. We pretenderen echter niet dat daarmee alles gezegd is. Zo weten we ondanks hoofdstuk twee van Van Biezen en Waling nog veel zaken over partijontwikkeling niet. Het gaat dan onder meer om zaken als de (gemiddelde) levensduur, maar ook om naamsveranderingen en afsplitsingen en/of andere (inhoudelijke) koerswijzigingen. Of denk aan de reacties van landelijke partijen en hun lokale afdelingen op lokale partijen – en eventuele historische fluctuaties daarin. Hoofdstuk vijf van Kempers en Otjes levert een eerste blik op het gedrag van lokale fracties en daarmee worden een aantal vooroordelen over lokale partijen weerlegd, maar daaruit blijkt tevens dat we over concreet gedrag ook nog veel niet weten (dat geldt overigens ook voor het gedrag van niet-lokale partijen). Ook het hoofdstuk over partij-

organisatie biedt nog ruimte voor verdieping. Zo ontbreekt met name kwalitatief onderzoek over hoe lokale partijen contact onderhouden met hun achterban en de lokale gemeenschap. Zijn er andere vormen van betrokkenheid dan lidmaatschap en houden lokale partijen op andere en wellicht innovatievere manieren contact met de lokale gemeenschap? Er is kortom ook na deze kennisinspanning nog genoeg reden voor verder en continue onderzoek naar lokale partijen.

